

A MOZI MŰVÉSZET-E?

A MA MEGKÜLÖNBÖZTETÉSEK KÖZÖTT, melyekkel a mai ember hiúságból vagy érvényesülni akarásból kiemelni törekszik magát, leggyakoribb a „művész“ elnevezés. S ha új tér támad, melyen életvágját mohón kielégítheti és ott némi alakításra nyílik alkalom, foglalkozását büszkén nevezi művészetnek, úgyhogy egyszerre valóságos légiója támad a művészeknek, így van ez ma a mozi világában is, mely a „művészek“ akkora tömegével ajándékozta meg korunkat, hogy véle szemben minden egyéb művészet erősen háttérbe szorult. Sajnos nemcsak számszerűleg, hanem a közönség érdeklődésében, szeretetében is.

Utcáink kirakatai szinte hemzsegnek a mozinagyságok fényképeitől, akik mind büszkén viselik a művész, vagy művésznő nevet, újságjaink fizetett rovatai természetesen szintén így nevezik a mozi szereplőit, hacsak meg nem elégedve eme szerényebb jelzővel, mely lassanként fényét veszíti, röviden és velősen „star“-nak, azaz csillagnak nem mondják a mozivilág tündöklő jelenségeit.

A felől pedig, hogy a mozi szintiszta művészetet nyújt, sőt a művészetben is valami újat és nagyszerűt, ugyan kinek lehetne kétsége? Hiszen mindenki jól tudja, hogy a színházat az új művészet nagyszerűsége annyira háttérbe szorította, hogy válságos helyzetbe jutott. Nyilvánvaló tehát, hogy a művészi haladásnak is nagy része van ebben a győzelemben vagy vereségben. A naiv lelkek csodálatának egykori célpontja, a színi világ, erősen háttérbe szorult, a tömeg már nem az operettdiváért lelkesedik, aki fényképem lenge ruhában kacérkodva osztja szét édeskés mosolyát, hanem a mozisztárért, aki sok esetben férfi, mert a nemek egyenjogúságában a hölgyeknek valamikor Psylanderrel kezdődő szépfubámulata a mozi férfigárdájából a nagy női mozcisillagok mellé ma legalább is ugyanannyi csodálatos moziférfit állít.

A nagy lelkesedés közepett első pillanatra úgy látszik, mintha az emberiségnek egyik legművészebb korát élnék, hogy a moziban a művészetnek valami új és szinte kimeríthetetlen gazdagsága tárult volna fel, új aranykor, mely megszámlálhatatlan milliókra szórja szét a művészet örök napjának aranyos sugarait. Mert az igazi mozirajongó szerint a film nemcsak ismereteket terjeszt, nemcsak nevel, nemcsak szórakoztat, hanem új és nagyszerű művészet is, gazdagabb és a mindenben evolúciót sejtők szerint új, az eddigieknél tökéletesebb megjelenési kielégülése az emberiség soha el nem alvó művészi ösztönének. Természetes tehát, hogy ma már vannak teoretikusok is, akik a

mozi művészetéről értekeznek. Budapest utcáin is láthatunk plakátokat, melyek népművelési akciók programjában a mozi művészetét ismertető előadásokat hirdetnek. S ha így áll a dolog, nyilván érdeklődésnek kell lenni ilyen elmefuttatások iránt, tehát néhány olvasóra számíthatnak a következő sorok is. Hangsúlyoznunk kell, hogy a mozi-
val csupán egyetlen egy szempontból foglalkozunk: csak művészeti jelentőségét tárgyaljuk és ezért teljesen figyelmen kívül hagyjuk erkölcsi és civilizációs vonatkozásait, előnyeit vagy hátrányait, amelyek majdnem minden államban bizonyos korlátozó intézkedéseket tettek szükségessé.

A mozi a legutolsó időkig, azaz a hangosfilm feltalálásáig, (mert a beszélő jelzöt ez a tágabb megjelölés váltotta fel) pantomim volt, azaz hangtalan színjáték, melyet egyrészt saját, másrészt a közönség fogyatkozásai miatt magyarázó szöveggel kísérték. Ezek a szövegek kezdetben az egyes képek közé iktatva jelentek meg, vagy újabb vívmányként az egyes képekre vetítve. Amit a pantomim nem tudott érthetővé tenni, azt a szöveg magyarázta meg, erősen emlékeztetve a biedermeierkor naiv színdarabíróinak ama kedves szokására, hegy a szereplők felsorolásában a nevek után odabiggyeszettek egy-egy jelzöt: például János gazda „jókedvű ember“, Málcsi néni „házsártos asszony“ stb. Ezekkel a felirásokkal könnyű volt a pantomim korlátait áttörni, vagy rossz pantomimot írni, melynek fogyatékoságait egy-egy szöveg pótolta. Hogy ilyen szöveggel hígított pantomim mennyire volt művészi, arra nem kell sok szót vesztegetnem.

De jött a mindent háttérbe szorító beszélő és rá a hangosfilm, melytől sokan a színházak fölöslegessé válását várták. A pantomim beszélni, énekelni és zajongani kezdett. Beszélni, ha ugyan, legfőképpen kezdetben, beszédnek volt nevezhető az a rekedt zörej, mely sohasem a beszélők szájáról, hanem mindig valami idegen téből jött. Ám lassanként valamennyire sikerült enyhíteni a pinchehangú krakogást, a nők pávarikoltásra emlékeztető huhogását és az énekhang is erősen javult. És mert a beszéd és ének közelebb jutott az emberi hanghoz, remélni lehetett, hogy a magyarázó szöveg vetítése eltűnik, hogy a mozi elrontott pantomimból valami színjátszásfélélévé válik. Sajnos, nálunk, magyaroknál nem alakult ki ilyen kedvezően a helyzet. Eltekintve az igen csekély számú magyaryelvű filmtől, a produkciók túlnyomó száma idegen nyelven „hangos“. Angolul, franciául, olaszul vagy németül „beszél“. Minthogy azonban nem lehet remélni, hogy mozilátogató közönségünk megértse ezeket az idegen idiómákat — mellesleg megjegyezve megértésükhöz igen fejlett nyelvtudás szükséges — a magyar fordítást ismét csak feliratok formájában vetítik rá a képre. Van tehát egy részben beszélő pantomim, melyet rávetített magyar szöveg értelmez. De annak, aki véletlenül megérti az idegen nyelvet, van még egy külön szórakozása: összehasonlíthatja az eredeti szöveget a magyar fordítással (szerzője nevét tekintettel a különös érdekemre, külön közölni szokták) és megállapíthatja, hogy a fordító igen sok esetben mennyire számít közönségünk alacsonyabbrendűségére. Ebből a sok kedvezőtlen, zavaró komponensből, az érthetetlen idegen beszédből, az emberi hang eltorzulásából, a tudja Isten honnét hangzó

hangokból, a szellemes magyar szövegből szövődnek részben össze a sóvár látogatók nagyszerű élményei.

De Istenem! — felelhetné erre a mozi bámulója, nem ilyesmiken múlik a dolog! Efféle tökéletlenségek, melyek előbb-utóbb úgyszólván kiküszöbölhetők, nem érintik a mozi művészetének kérdését. Különösen akkor nem, ha jó meséket, elsőrangú színészek játékát nyújtja és csodálatos rendezéssel bűvöl el.

Ami a darabokat illeti, a mozi nem kímél semminémű fáradságot vagy áldozatot. Végigböngészte már az egész feltúrható irodalmat, témákat hajszolva múltban és jelenben és azonkívül egy hadseregnyi író foglalkoztat, akiknek egyéb hivatásuk nincs, mint hogy új és meglepő filmeseket gyártsanak, mégpedig akkora honoráriumok, részesedések fejében, amilyent eddig csak világsikerű színdarabok értek el. A mozi iparkodása a mesék körül valóban elismerésre méltó, de íme, az eredmény mégis fölötte selejtes. Az elsőrangú irodalmi művek filmesítése kivétel nélkül keserves csalódással végződött. Kiderült, mert ki kellett derülnie, hogy ezek lényege nem témájukban, hanem művészi megmunkálásukban rejlik. Az író lelke fontos bennük és nem a rendszerint jelentéktelen téma. A siető mozi lerántotta róluk csillogó köntösüket, a szó, a gondolat, az érzések pazar gazdagságát, úgyhogy éppen olyan jelentéktelenségekbe zsugorodtak össze, mint a filmszöveggyárosok meséi. Sőt határozottan unalmasabbak is voltak, nem voltak eléggé változatosak, már pedig a moziban éppen a gyors változatosság a fő, az a szakadatlan hajsza, mely egy pillanatra sem hagyja felocsúdni és gondolkodni a nézőt. Ezt nagyon jól felismerték a film házi költői. Innét darabjaiknak rohanó sebességgel váltakozó színhelye, mely mellett Shakespeare színváltozásainak gazdagsága elavult, szegényes iparkodás. Innét a minden belső lelki valóságosságának kacagva fittyet hányó mesészöveg, melynek szeszélyességével semminémű keleti mese sem vetélkedhet. De innét az a végehosszánélküli vergődés is, hogy háromnegyed órán belül tömördek dolog történjék, mert el kell kápráztatni azt a közönséget, melynek úgy látszik csak egy igénye van: a varietas. Hogy ebben a hajszában mennyi hely jut az emberi élet művészi alakításának, arról jobb nem is beszélni. Irodalmi élményekhez szokott néző rendszerint szégyenkezve megy haza, hogy milyen együgyű históriákkal inzultáltak.

Ami a moziipar játékát illeti? Gyakran még a daraboknál is kevesebbet nyújt. A producer, különösen az alacsony kultúrájú Amerikában jól tudja, hogy mi kell a tömegnek. Elsősorban is „sex appeal“, azaz nemi vonzóerő. Moziszínésznőnek, vagy moziszínésznek, ha nagy tömegeket akar kielégíteni, legelső sorban testileg kell szépnek lenni. De nemcsak szépnek, hanem nemileg kívánatosnak is, hogy nemi izgalmat ébresszen. Ha ez megvan, máris ívelődik az aranyhíd, melyen a dollárok a kasszába futnak. Amit általában színészi alakításon szoktunk érteni, már jóval lényegtelenebb. A moziszínésznek, a kifogástalan természetű moziállagnak csak néhány általános sablont kell megtanulnia. Fejlehajtás: szomorúság, a gondosan hullámosított ragyogó szőke haj borzolása: tépelődés, a szívhez markolás: ijedség, cigarettára gyűjtés: hanyag elegancia, az arc fintorgatása: nemtetszés, fokozottabb

mértékben: lelki küzdelem. Egyszerű dolgok ezek, melyeket a legkorlátoltabb és minden alakítóképeség híjával tengődő fajankó, vagy libácska is a siker teljes reményével eltanulhat. És arra is meg lehet tanítani őt, hogy szemét tengelye körül vígan, vagy szomorúan forgassa és ekképen azt a szörnyű arcjátékot űzze, mely a mozi legnagyobb merényletéből, az úgynevezett „premier plan.-ra vetített nagy fejeken, földöntúli élvezetbe sodorja a sablonos fintorgatástól, vagy pláne csokolódzástól magát részegre élvező közönséget, de fekete kétségbe azt, aki a színjátszásban lelket keres és megveti a naturalista ripacskodás ősi és elkopott komédiáit.

Ha a mozisínész szép, kellő sex appeal-lel rendelkezik és eltanulta a sablonokat, jól tud járnival, mozognival, elegánsan ül le, hanyag előkelőséggel telefonál, szakszerűen gyűjt cigarettára, ha jól táncol, ha úgy nevet, hogy szép fogorát csillogtatni tudja: sikere máris biztos, hiszen az átlagnézőnek a hétköznapi e banalitásai kellenek és nem igazi művészi alakítás. Egyszerű, könnyen felfogható sablonok, néhány típus, melyhez a lélek mélyebb megmozdulásai, egyéni vonások egészen fölöslegesek. Innét van az, hogy igen sok híres mozisínész alapjában jelentéktelen fajankó és a legtöbb női mozcisillag nem haladja meg egy harmadrangú segédszínész alakítóképeségét, ami mindig kitűnt, ha a mozivásznonról a közönséges színpad világába szálltak le és ott is érvényesülni próbáltak.

De igazságtalanság volna, ha el nem ismernők, hogy voltak és ma is vannak kivételek, akik a mozivilág szűk lehetőségei között, művészi módon hajszájá és alacsony hatásvadászata ellenére is valóban művészi alakítást és emberi lelket tudtak és tudnak nyújtani, de ezek száma a sok üres és hanyag báb között elenyészően csekély. Az átlagmozi játéka üres sablon, nem alakító művészet, mint ahogyan a cirkus és orfeum ősi sablonokat nyűvő iparosai sem művészek. Vájjon csak az ő bűntük-e ez, vagy foglalkoztatóiké, vagy még inkább a közönségé-e, ezzel nem kívánunk részletesebben foglalkozni, csak annyit említünk: alkalmasint a műfajnak és korlátainak is nagy része van az eredmény sivar művészetlenségében. Ezt az is támogatja, hogy a színpad nagy színészei a mozivásznon távolról sem tudják megközelíteni színpadi teljesítményeiket.

De ebben mindenesetre nagy része van a rendezésnek is, melyet a mozi harmadik és legnagyobb csodájának szoktak emlegetni. És amint tele van a világ mozisztárokkal, éppen úgy tele van — sajnos — nagy rendezőkkel is, akiktől újságjaink sohasem sajnálják a világhírű jelzőt. Tehát a rendezés? amelyről hamisítatlan amerikanizmussal mindig azt is közük, hogy ennyi és ennyi milió dollárba került! Azt hisszük, nem egyedül állunk azzal a meggyőződésünkkel, —mert nagyon sokan vannak, akiknek visszatetsző a „nagy“ rendezők legtöbbször üres mesterkedése — ha azt tartjuk jó rendezőnek a színpadon, aki a nézőnek eszébe sem jut, hogy van. Aki ügyesen csoportosítja színpadán a szereplőket, ügyel arra, hogy félre ne játsszák szerepeiket, hogy ne ripacskodjanak, aki megfelelő környezetet állít köréjük, de sohasem feledkezik meg arról, hogy az előadás lényege nem az a külső keret, melyet ő állít össze.

A XX. század toladó rendezési vágyai ezt a rendezőt a közönséges színpadokról is mindinkább elűzték. A rendező bűvészmunkára vállalkozott ott is, ahol az alakítás lehetősége korlátlanul megvolt: a színpadon is. Csak természetes, hogy ott, ahol erre jóval kevesebb mód nyílt: a mozivásznon, ahol a lényegét külsőségekkel kellett pótolni, a rendező vette át az egyeduralmat. Az egykori shakespeare-i rendezéstől, mely egy tábláskán írta ki, hogy a szín micsoda, a mozi-rendező valamikor elképzeltetlen változatosságig és gazdagságig jutott: korlátlan pénz és korlátlan technikai eszközök állnak rendelkezésére, megcsinálhatja mindazt, amit elképzelt, de rendszerint csak azt csinálja, amit pénzzel csinálni lehet. Újra felépíti papírból a régi Egyiptom rombadólt templomait, korhűbb jelmezekben járatta a régi korok emberét, mint amilyent viselt, tömegei ezerfőnyiek, jeleneteit Velencében, Rómában, vagy felséges természeti tájakon játszatta le. Egyszóval mindent kihasználhat, amire a fényképezés képes. És íme, művészi szempontból mégis legtöbbször üres és lelketlen marad, mert hiszen a reprodukálás önmagában még nem alakítás.

Ez persze egyáltalában nem azt jelenti, hogy a mozi rendezése nem érdekes, hogy nem közöl tömördek ismeretet, hogy a természet csodás szépségeinek egy részével (de csak igen kis részével) gyönyörködtetni nem tud, hogy nem szórakoztat, de mindez még távolról sem művészet, mint ahogyan egy tárgy képszerű lefényképezése sem az, mert az alakításnak, a művészi teremtésnek legfeljebb csak csirái ismerhetők fel benne. A mozi-rendezésnek lényege nem a művészet, hanem a trükk. Ez pedig nagyon távol áll mindennemű művésztől. A trükk külső fogás, mely valami új, vagy régi tárgyi elemet meglepetésszerűen közöl. Ennek köszönhetjük azt a véres verejtékezéssel folyó küzdelmet a rendezők között, amely minket olyan képekkel ajándékoz meg, ahol a vasúti mozdony kereké forog, vagy a szereplőknek csak lába látszik, hogy csak ezeket említsük a kínos fogások közül. De az is kétségtelen, hogy az ilyesmi fölötte tetszik a népnek, bár legfeljebb egy szezonon át, mert a nép hamar megúnja a legmeghökentőbb trükköket is: az új szezonra ismét újjakról kell gondoskodni.

Jól tudjuk, hogy a tömegnek, mely beláthatatlan mennyiségben fogyasztja a szemétnét, a szemétirodalmat és szemétképzőművészetet, nem művészet kell, hanem könnyű szórakozás. Az átlagember legtöbbször idegenkedik a nagy művésztől, különösen ma, midőn mindenki siet, bár nem tudja miért és hová, mindenki fáradt és szerencsédén, mert azzá teszi magát, amikor az alulról jött tömeg kiszakadt egy régi kultúrából és újat még nem tudott magának teremteni. A jelszavak azonban a régiek maradtak: a művészet fogalma ma is régi fényében ragyog. Az ügyes üzletemberek, de fogyasztóik is szeretik önigazoláslul beragyogtatni véle talmi termékeiket és fölszines szórakozásaikat.

Művészet? Mily bitang ma ez a szó!